

Vasile Gogea

VOCI ÎN VACARM

un dialog cu

Monica Lovinescu și Virgil Ierunca

Editura și autorul exprimă gratitudinea lor domnului
Gabriel Liiceanu pentru acordul fără rezerve dat publicării acestei cărți.

© Editura EIKON, 2010
Cluj-Napoca, str. București nr. 3A
Redacția: tel 0364-117252; 0728-084801
e-mail: edituraeikon@yahoo.com
Difuzare: tel/fax 0364-117246; 0728-084803
e-mail: eikondifuzare@yahoo.com
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată CNCSIS (cod 132)

ISBN 978-973-757-377-3

Coperta: Adrian GRECU
Editor: Vasile George DÂNCU
Tehnoredactare: Cristina BRAIȚ

Vasile Gogea

VOCI ÎN VACARM

un dialog cu

Monica Lovinescu

și

Virgil Ierunca

Cu o postfață de
Liviu Antonesei

E I K O N

Cluj-Napoca, 2010

EXILUL ȘI „DEMOCRATURA”

Vasile Gogea: *Iată, doamnă Monica Lovinescu, domnule Virgil Ierunca, absolut nesperat și de neimaginat acest dialog, față în față, la București. Putem deduce de aici că exilul a încetat?*

Monica Lovinescu: Cred că putem deduce de aici că a existat o Revoluție în România, care ne-a permis să ne întoarcem, în sensul în care nu ne-am fi întors niciodată într-un regim de *socialism cu chip uman*, pe care l-am fi salutat în momentul acela, dar noi nu ne întorceam. Deci, în sensul acesta ne-am întors. Exilul, din păcate, nu cred că a încetat nici din punct de vedere spiritual, nici altfel, pentru că va înceta în momentul când se va instaura o democrație reală, care nu poate fi obținută în atât de puțin timp și nici nu e pe cale de a fi obținută.

Sperăm că va fi. Cred că exilul va exista pînă în momentul în care un exil, comunicativ de data aceasta, care nu implică o separare – frontiera s-a ridicat, s-a ridicat din foarte multe puncte de vedere – , mai are *o funcție* atîta timp cît – pot să preiau formula lui Pierre Hassner? –, în loc de democrație există ceea ce el a numit *o democratură*.

Virgil Ierunca: Da, e și neieșirea încă din dictatură, și neajungerea încă în democrație. Dar atîta vreme cît această *democratură* va exista, eu cred că *accentul se va pune pe cel de-al doilea exil*. Adică, a existat un *exil exterior* și a existat un *exil interior*. În această stare de incertitudine, în acest context de *democratură*, cred că accentul se va deplasa de data aceasta pe exilul din interior al conștiințelor. Pentru că în fața scenariilor diferite, agresive ale momentului de față, sunt intelectuali care își văd agresată sau semiagresată demnitatea lor, interioară și neputînd să se manifeste în cetate pentru a îndrepta, pentru a contribui, pe măsura puterilor lor la reînnoirea ei morală și civică,

ei vor rămîne frustrați și vor regăsi o altă etapă a unui exil interior.

V.G.: *Nu există, oare, în această perioadă, riscul să confundăm o anumită formă de exil interior cu o demisie intelectuală?*

M.L.: Cred că intelectualul se poate, în clipa de față, manifesta în cetate. Cred **că trebuie** să se manifeste, cred că o și face. Fără a vorbi de *ASTRA* la Brașov, de *Grupul pentru Dialog Social* de la București, cred că libertatea presei, cu toate îngrădirile, criza de hîrtie, spațiu tipografic, a permis un fel de explozie a adevărului și a asigurat o tribună tuturor intelectualilor care vor și, cred eu, trebuie să se manifeste. Deci, aicea nu trebuie să mai existe un exil interior, nu trebuie să mai existe nici un exil exterior în sensul în care a existat. Cred că trebuie să existe o prezență vigilentă și la unii și la ceilalți.

V.I.: Eu n-am vorbit de un exil interior ca o stare închisă. Am vorbit de un exil interior ca o posibilitate nefastă în care scriitorul

responsabil, și care ar vrea să facă ceva pentru îmbunătățirea condițiilor civile, ar fi cu totul împiedecat. Asta nu înseamnă că, pînă în clipa de față cel puțin, nu asistăm la un fenomen de responsabilitate afișată a unor mari intelectuali, care nu mai fac nici un fel de deosebire între preocupările lor pur profesionale și intime, de la poeți buni și pînă la filosofi puri, poeții sunt atît de numeroși, că nici nu pot să-i numesc, pe cîtă vreme filosofi sunt mai puțini, dar îi cunoaște toată lumea. Deci, nu e vorba despre un exil închis, interior. E vorba de un exil interior deschis unor agresiuni care poate să-i descumpănească și care poate să le strice ritmul angajamentului care există, din fericire, în momentul de față în cetate.

M.L.: E un scenariu pesimist asupra imposibilității de a se exprima în cetate în viitor, pe care nu-l împărtășesc. Sunt de un optimism foarte măsurat. Cred că dificultățile vor fi foarte mari, sunt deja foarte mari, însă cred că trebuie, și de altminteri o fac, să contribuie intelectualii, scriitorii, gînditorii, gazetarii, oamenii de știință, sociologii. Pentru prima oară acest lucru este posibil.

VACARMUL DEMOCRAȚIEI

V.G.: *Într-adevăr, situația în momentul de față, cred că este dominată mai mult de zona posibilului. De altfel, mi se pare într-un jurnal, Constantin Noica spunea, cu oarecare amărăciune, că noi românii, am stat mai mult sub semnul posibilului decît al realului. Din acest punct de vedere aș constata, fără pesimism și fără optimism, pur și simplu obiectiv, că peisajul exprimării în momentul de față în România prezintă imaginea unui vacarm aproape asurzitor, din care se simte absența, din ce în ce mai acuzată, a unui discurs coerent și legitim. Din cînd în cînd, peste acest vacarm asurzitor se fac auzite **voci**, mai bine sau mai puțin bine timbrate, articulate, dar, din păcate, deocamdată **numai voci**. Cele două sau trei centre de emisie a unui discurs din ce în ce mai încheșat, cum ar fi **Grupul pentru dialog social** sau **Societatea Timișoara cu Proclamația** sa, care ar putea fi un început pentru constituirea unui discurs politic realmente născut în Revoluție, par totuși încă insuficiente.*

V.I.: Da, par încă insuficiente, însă nu cred că e neapărată nevoie de a număra vocile. Valéry spunea că lui îi e de ajuns un singur cititor. Nu voi merge cu paradoxul pînă la a socoti că este suficientă o singură voce, sau două, trei voci de mari intelectuali pentru a ieși dintr-un fel de inerție a angajamentului, angajament de tip solar, și nu de tip decadent, decăzut, în sensul sartrian al cuvîntului. Dar eu sunt mai puțin *optimist*, am fost acuzat că-mi prelungesc pesimismul și peste granițe. E adevărat că timp de patruzeci și trei de ani, din perspectiva acestor noțiuni aproape vulgare, pesimism-optimism, am fost întotdeauna, pînă în decembrie, pînă la Revoluție, pesimist. Am crezut că lucrurile nu stau chiar așa de bine în România, și în lume în general. Dar, după decembrie 1989, am crezut, încredere aproape optimistă, că este imposibil ca să nu se miște ceva pe harta civică, etică, politică a României.

M.L.: Eu cred că vacarmul este inevitabil, nu mă plîng de vacarm. Cred că apariția unor intelectuali care se ocupă, în sfîrșit, de societatea civilă ține aproape de miracol, cred că trebuie

accentuat acest lucru: discursurile coerente se aud foarte bine și în vacarm. Vacarmul nu este inutil, după atîta tăcere impusă. Cred că nu-i un fenomen neapărat negativ, acest vacarm. Fiecare trebuie să vorbească, a fost o tăcere așa de îndelungată – anumite cuvinte nu existau și apar din nou! – altele trebuie umplute de sens. Cuvîntul libertate a fost întrebuițat așa cum știm, declișeizarea este absolut necesară. Trebuie să putem vorbi de dreptate, trebuie să putem vorbi de libertate, trebuie să putem vorbi de democrație, fără ca aceste cuvinte schimonosite de totalitarism să ne jeneze. Personal, aș vrea cît mai mult vacarm deocamdată.

V.I.: Nu-i mai puțin adevărat că există vacarm și *vacarm*. Vacarmul actual, la care asistăm, pe plan de comunicație, este totuși pătat de anumite voci, care, în contextul general, provoacă pur și simplu dezgustul, dacă nu îngrijorarea. Sunt pentru vacarm, dar sunt pentru un vacarm al democrațiilor. Însă, cînd în acest vacarm sunt oameni care au slujit regimul totalitar – și nu dictatorial, cum se spune, pentru că ceea ce a fost în România, n-a fost o dictatură, ci întruchiparea

exemplară a unui totalitarism de tip modern, în sensul definit mai ales de Hannah Arendt cu atomizarea completă a societății – este, totuși, greu suportabil ca în acest vacarm pozitiv, luminos, care ar fi un fel de răspîntie a dialogurilor, să auzi voci compromise pînă în ajunul Revoluției, să asști la îndemnuri și lecții de democrație primite de la consilieri intimi ai lui Ceaușescu. Este insuportabil ca acest vacarm democratic să fie asediat în esența lui de dictatori ai culturii personale sau ai ceea ce se numea cultură în timpul lui Ceaușescu și al clanului său, cînd în acest vacarm, în această răspîntie de dialoguri necesară în cetate există, din nefericire, loc și pentru acești impostori din nou activi, din nou activiști. Lucrurile se complică, iar vacarmul își pierde din măreția și necesitatea lui imediată.

UN „TRIBUNAL AL TĂCERII”

M.L.: Eu m-am gândit deseori, și mai cu seamă din decembrie încoace, la necesitatea absolută a unui **tribunal de onoare**, alcătuit din dumneavoastră, intelectualii. Mă gândeam că adunarea generală a scriitorilor români va începe, așa așteptam eu să fie, cu formarea unui astfel de tribunal de onoare, care, nu să ceară procese, nu să ceară uciderea oamenilor, băgarea lor în închisoare neapărat (cînd mă gândesc la oameni, mă gândesc la ceea ce spunea înainte Virgil), dar care să le impună, prin mijloace nejuridice, ci morale și de opinie, un necesar **răstimp de tăcere**. Și, din punctul acesta de vedere, sunt absolut de acord cu Virgil, vacarmul acesta nu trebuie pătat, pentru că atunci devine un vacarm vinovat. Nu știu de ce nu dăm nume, dar în momentul în care un Florescu dă lecții de democrație dizidenților, mi se pare că sfînta mare nerușinare depășește orișice limită și este neadmisibilă. Încă o dată, nu e vorba de procese, încă o dată, nu e vorba de ani de închisoare, doar de cîțiva ani de tăcere pentru ca să putem auzi vocile adevărate.

V.I.: Dacă Uniunea scriitorilor, de pildă, ca să luăm un exemplu concret, s-ar feri de această sintagmă pretențioasă și, poate, de prea mare răsunset oratoric, **tribunalul de onoare**, ar fi, totuși, rolul ei să întocmească un **tribunal al tăcerii**. Pentru că, juridic vorbind, nu se poate instaura o lege a tăcerii, sau un moment al tăcerii.

M.L.: Aș vrea să facem o precizare care mi se pare foarte importantă. Nu e vorba de a fi sancționați moral toți scriitorii sau intelectualii care, la un moment dat, au produs un mic articol de circumstanță, după cum nu e vorba, pe plan general, privind membrii de partid, care sunt numărați și cu familiile lor, ca să fie mai mulți – mă întreb de ce lipsesc vecinii! – de o sancțiune generală. Însă, în *plecăciunile de la curte*, au fost plecăciuni consecvente, au fost șiri ale spinării încovoiate mereu, sistematic, au fost cei care au ajutat la lupta împotriva culturii, pentru a nu mai vorbi de celelalte... Relativitatea e un păcat în momentul de față, ori acei oameni sau suboameni, cum n-au conștiință, și „conștiința” lor ar trebui să le

dicteze acest lucru într-o formă sau alta: că este un tribunal al tăcerii, că este un tribunal al onoarei, că este o campanie de presă susținută.

RECUPERAREA MEMORIEI

V.G.: În această perspectivă cred că o asumare a participării directe sau indirecte, mai mult sau mai puțin vinovate, a culpei individuale, a fiecăruia, pentru tot ceea ce s-a întâmplat în acești patruzeci de ani de totalitarism în România, ar fi binevenită și necesară. Am putea să facem apel, dacă nu la altceva, fie și numai la cele patru nivele ale culpei, sau cele patru noțiuni ale culpei, definite de Fromm, care etajează culpa de la nivelul metafizic, cel mai înalt, pînă la culpa juridică, instrumentalizabilă într-un proces, trecînd prin culpa politică și cea morală. Mă gîndesc că ar putea fi de ajutor moral tuturor scriitorilor, intelectualilor, oamenilor lucizi –

singura minoritate adevărată din România acestei perioade...

M.L.: ...în tot cazul, cea mai năpăstuită...

V.G.: ...cea mai năpăstuită și cea mai puțin apărată peste tot în lume, nu numai într-un regim totalitar – reîntoarcerea întregului exil militant românesc, chiar dacă nu în persoană, dar prin ceea ce a reprezentat acolo. Această reîntoarcere, deci, a cărților exilate, interzise, pierdute, și recuperate în țară ar avea un rol de recuperare, a unei părți, a unui capitol absent din istoria culturii române în ultima perioadă de timp, sau ar putea și deschide căi de dezvoltare?

V.I.: Da, nu trebuie să fetișizăm la modul excesiv aportul exilului. Există exil și *exil*. În planul creației pure, în ce mă privește, spre stupoarea confrăților mei, scriitori din exil, am susținut întotdeauna, chiar și în epoca dură, epoca stalinistă, în epoca realismului socialist, sau în diversele etape ale erei Ceaușescu, că literatura adevărată, de pildă, se face la ea acasă, adică în România, noi nefiind decît niște componente

provizoriu deportate peste graniță și *sub vremi*. Deci, din punct de vedere literar să spunem, ca să fim mai preciși, cultura în primul rînd, literatura se făceau în țară. Acuma, aportul celălalt, al exilului, e de alt ordin, dacă vrei **etico-politic**. Ceea ce cred că e nevoie să fie de data aceasta împins spre revenire în România sunt mărturiile oamenilor care au trecut printr-o experiență concentraționară în România înainte de a se exila. Pentru că ei au scris în cărțile lor propria lor experiență pe care cei din țară n-au avut cum să și-o facă publică, din cauza cenzurilor de toate felurile. Deci, un aport important ar fi revenirea și tipărirea, sau retipărirea în România a acestui grup de mărturii, pentru ca memoria totală a fenomenului românesc să nu fie știrbită. Adică ceea ce oamenii n-au putut spune în România și-au spus-o cei care au trăit o experiență tragică înainte de a se exila. Aceste mărturii ar putea contribui la acest imens dosar al memoriei care se așteaptă. În Uniunea Sovietică, ceea ce e mai important acum, nu sunt neapărat romanele sau poemele, sau nu e importantă literatura de creație, deși e și ea interesantă,

au apărut scriitorii oarecum interesanți din punct de vedere al metamorfozei formelor de creație, dar în epoca perestroikăi toate editurile sovietice sunt copleșite de **documente**. Adică, **memoria**, memoria unei societăți care a fost atomizată și trebuie acum să asistăm la un fenomen de recuperare a tot ceea ce a fost întinat, știrbit și, pînă la moment dat, a chiar nimicuit memoria unui popor.

EXILAȚI ȘI „DEPLASAȚI”

M.L.: Aș vrea să adaug că aicea, acel dublu exil despre care vorbea Virgil, trebuie reținut și la această întrebare. Cred că pentru recuperarea memoriei, exilul exterior nu este de ajuns, trebuie și cel interior. Pentru că, dacă scriitorii, intelectualii, martorii n-au literatură *de sertar*, și cred că va fi foarte puțină literatură de sertar, ei pot acum să scoată literatura din *sertarul lor interior* și din mintea lor și cred că va fi

tot așa de important ca și aportul exilului. În general, să știți că această diferență care se face, cel mai adeseori în sens bun, dar câteodată în sens rău – „nu vrem străinii, exilații” – mie mi se pare complet falsă. Toți scriitorii au avut o singură patrie, aceea a limbii. Văd un rol de ecou al exilului exterior pentru ceea ce se petrece în țară, și un rol de vigilență care nu va înceta, după cum am spus, decît odată cu instaurarea unei democrații reale. Însă nu văd deosebiri prea mari între ceea ce au de făcut în planul memoriei cei din exterior și cei care nu mai sunt și nu mai trebuie să fie *exilații din interior*.

VI.: Da, pentru că, atunci cînd am discutat problemele de natură internă circumscrise în spațiul românesc, am afirmat că nu trebuie să fetișizăm exilul. Să știți că există și oameni care s-au exilat pentru a regăsi aceeași impostură. Eu, cînd am întocmit de-a lungul anilor o **antologie a rușinii**, am completat-o întotdeauna cu o rubrică a acelor români exilați care nu și-au asumat condiția de exil, care nu priveau spre țară, sau priveau spre țară

așa cum societatea totalitară privea, și privirea societății totalitare se întâlnea cu privirea lor. Pe acești români nu i-am numit niciodată români exilați, i-an numit **români deplasați**.

V.G.: *Așadar, pentru a continua, în această reîntoarcere acasă a literaturii exilate, a speranțelor deportate – căci s-au deportat nu numai oameni, nu numai cărți, s-au deportat și speranțe în acești ultimi ani, mai ales – un rol important, nu credeți că l-ar putea avea eseul politic, atît de necesar, mai ales astăzi, și atît de puțin ilustrat pînă acum în literatura română, în opoziția română, cu foarte puține excepții, pe care le cunoaștem...*

V.I.: E adevărat, ne-a surprins întotdeauna lipsa eseului politic în România. Oamenii de litere au făcut opere remarcabile în toate domeniile de estetică pură, formele de estetică și de literatură pură – pentru că, într-o paranteză, cum am mai spus-o, eu nu știu ce-i aceea *literatură pură*, mi se pare un concept învechit și demodat, *artă pentru artă*, este un lucru care aparține deja trecutului, este o

formulă care nu depășește pragul secolului al XIX-lea – eu am impresia că literatura cea mai modernă sau postmodernă este **o literatură impură**. Dar, la rîndul nostru trebuie să fim înțelegători cu această lipsă, cu acest vid al eseului politic pentru că dumneavoastră știți foarte bine că în România, de pildă filosofia și mai ales sociologia au fost surghiunite mult mai vîrtos decît teologia.

M.L.: Sau decît teoria literară.

V.I.: Sau decît teoria literară, bineînțeles. Dar să rămînem în sfera preocupărilor filosofice. Era chiar mai acceptabilă pînă la un punct o preocupare pur metafizică sau pur fenomenologică – vezi scrierile lui Noica, vezi *Ontologia* lui Noica – decît o sociologie, și dumneavoastră ca sociolog știți mai bine decît mine cît de surghiunită a fost această știință, și pe bună dreptate, pentru că sociologul operează din interiorul societății și o societate civilă care e pulverizată într-un sistem totalitar înlătură prin forța lucrurilor prezența observatoare și conștientă a menirii sociologului.

O PRIVIRE CONCRETĂ

*V.G.: Oarecum solidar cu acea extraordinară conferință ținută de Gabriel Liiceanu la Casa Pogor, la Iași, cu prilejul aniversării lui Titu Maiorescu, intitulată **Patologia spiritului și a culturii**, am susținut și eu, de câțiva ani, necesitatea elaborării unei **oncologii sociale**, într-o societate total cancerizată.*

VI.: Da, e un exemplu. E un exemplu extrem de semnificativ, pentru că un fenomenolog, un gânditor, un heideggerian, care în principiu ar trebui să fie atras numai de aceste preocupări, care au spațiul lor de închidere și de răspîndire, pentru că merg în esența lucrurilor, pare să înțeleagă că nu poți să clamezi pe toate răspîntiile problema ființei și a neantului, acestea sunt probleme de cunoaștere intimă, de preocupări care au îngrădirea lor. Însă ce e semnificativ, e că un Gabriel Liiceanu, care face parte din această categorie de gânditori și de filosofi în înțelesul natural și împlinit al cuvîntului, a simțit nevoia să iasă din sfera

metafizicului, ontologicului, *a meditației meditante*, a preocupărilor lui intime și pur filosofice, și să abordeze – i se impunea de data aceasta ca o necesitate tot atât de interioară – probleme ca acelea expuse la faimoasa conferință (textul a apărut după aceea), în care sunt puse oarecum într-o paranteză trecătoare preocupările intime ale heideggerianului și el se adresează, privește de data aceasta, în social, în societate. Pentru că se ivește un moment în istorie în care meditația meditantă își dă seama că e nevoie de un alt fel de privire. E vorba de o privire concretă, care mișcă alt teritoriu, alt perimetru de preocupare imediată, aceea a însănătoșirii pe cât cu putință a societății civile.

M.L.: Cred că trebuie să insistăm asupra demersului exemplar al lui Gabriel Liiceanu, pentru că dacă patologia a fost pusă încă sub regimul de teroare, nu numai spirituală de altminteri, de când orizontul totuși s-a deschis, Gabriel Liiceanu a înțeles să fie în cetate, prin cetate, într-un limbaj care nu-și pierde nimic din profunzimea lui, însă un limbaj accesibil

tuturor. Iar *prezența* lui Gabriel Liiceanu mi se pare într-adevăr exemplară din acest punct de vedere.

V.I.: Chiar demersul lui e interesant, pentru că, în fond, îl găsim pe „sociologul” de data aceasta, dacă vrei între toate ghilimelele. Gabriel Liiceanu, într-o poziție husserliană, își dă seama de importanța conceptului de *orizont* și, husserlian, trece – interogând sau privind – orizontul, iese din sfera pură a obiectelor și peste aceste cercuri de orizont, de tip husserlian, el privește în mod inedit asupra unui *orizont neglijat*, însă pentru noi concret, imediat: orizontul social, orizontul etico-politic.

V.G.: *Mi se pare deosebit de semnificativă și intenția, chiar dacă nu declarată oficial, la un moment dat, în jurul căreia s-a speculat foarte mult, de a candida la președinția țării. Mă gândesc că aceste speculații pot avea și alte semnificații: nu neapărat candidatura la președinția politică a României să fi fost ținta, poate fi vorba în acest gest și de un semnal de alarmă pe care Gabriel*

Liiceanu a încercat să-l tragă, să ne trezească, să ne facă să înțelegem că e nevoie și de o concurență, de o campanie pentru a ne alege și un președinte moral, care nu neapărat el trebuie să câștige acest post, dar este foarte important să candidăm cu toții la el.

V.I.: Este important, cu condiția să acceptăm un lucru: că el nu și-a propus, el *a fost împins*. Modestia lui insuportabilă l-a împiedicat. Să nu ne gândim o clipă măcar că el ar fi dorit acest lucru. Însă oamenii care au recunoscut în această conștiință curată și responsabilă în toate sensurile cuvântului, responsabilitate și demnitate a gânditorului, l-au împins spre aceasta. Deci, inițiativa, în nici un caz, nu este a lui. Dar, faptul că cei care au descoperit în această conștiință posibilitatea proiectării acestei conștiințe într-o societate și într-un moment de *schimbare la față* posibilă a societății românești, aceasta mi se pare semnificativ.

M.L.: Ar fi fost extraordinar dacă oamenii care au luat această inițiativă găseau și forța de a înfrînge modestia de care vorbeam, pentru că

ne-am fi aflat brusc în altă situație. Am fi avut – fără a compara ca valoare absolută, întrucît cred că valoarea lui Gabriel Liiceanu e mai mare pe un anumit plan decît a lui Havel – însă am fi putut avea un Havel, am fi putut avea corespondentul unui Geremek, am fi putut avea o altă față și pentru noi, și pentru ceilalți. Și pentru străinătate și pentru noi, am fi putut avea vocea care ne-ar fi trebuit chiar dacă vocea aceasta n-ar fi fost cîștigătoare pe plan strict politic sau ca număr de voturi. Cred că iarăși ar fi fost un exemplar din acest punct de vedere. Mă gîndesc la un lucru. Gabriel Liiceanu într-o prestație, cum se spune, la televiziune, reluată apoi în revista **22**, a exprimat cîteva idei necesare, clare, pentru care l-am văzut atacat ca *eticist*, ca un *moralizator*, de diverși oameni de la care nu m-aș fi așteptat la un astfel de atac. Mă explic: atacurile acestea veneau și din partea unor scriitori cu o conștiință estetică foarte dezvoltată. Este adevărat – am făcut și s-a făcut din estetism și literatura estetică o *artă de rezistență*. Dar cred că nu acoperă toată rezistența împotriva regimului totalitar. Cred că ea nu acoperă, sau **nu mai** acoperă realitatea

de față, iar atacurile sistematice împotriva celor care cer o anumită etică mi se par foarte grave. Nu prin violența lor, dar prin existența lor. De ce atacurile împotriva lui Paller, de ce atacurile împotriva lui Gabriel Liiceanu, când Havel în discursul său de întronizare la președinția republicii spune – Havel, cu anii lui de închisoare, de dizidență, fără nici o pată – spune: suntem toți vinovați, pînă nu ne curățim de această vinovăție, nu vom putea face nimic. Havel o spune! Havel este aplaudat în întreaga Cehoslovacie. Când asemenea voci intervin la noi, sunt culpabilizate imediat. Aicea mi se pare că e un proces de maturizare și de conștientizare care sper să se producă, deși nu sunt semne încă.

V.I.: Da, această rezervă manifestată împotriva eticismului, pentru că a devenit deja *un ism*, **refuzul** și buimăceala care i-a cuprins pe anumiți scriitori, de talent de altfel, foarte importanți în peisajul cultural românesc, mi se pare de neconceput. Nu înțeleg nimic, cu atît mai mult cu cît am asistat și poate că vom mai asista încă, dacă ei vor mai putea găsi

posibilitatea să se exprime (cred că da). Am asistat la un fenomen paradoxal, nu e singurul de altfel: oamenii care au vorbit în România despre vinovăția colectivă au fost oameni care nu aveau să-și reproșeze nimic, în vreme ce ceilalți, care aveau să-și reproșeze multe lucruri, de la tăcere pînă la lașitate manifestă, au tăcut, de data aceasta tăcerea are conotații vinovate, au început să întroneze această separație ciudată, pitorească, aș spune, din punct de vedere moral – există și un pitoresc al moralului – între o vinovăție colectivă, despre care vorbea Jaspers după primul război mondial, despre care vorbea Havel, despre care au încercat și au vorbit aici, cine? Gabriel Liiceanu, Octavian Paller între alții, ca să li se răspundă cu o iritare pe care n-aș vrea s-o calific, atît de acută totuși, din partea unor scriitori, a unor oameni care știu ce înseamnă a medita în peisajul pur literar, în peisajul pur artistic. E un lucru pe care eu nu l-am înțeles.

O NOUĂ GEOGRAFIE MORALĂ

V.G. : *Deci urgența primă, în acest moment, ar fi să re-desenăm o nouă geografie morală, mai ales, a țării, nu atât economică, nu atât politică, cât mai ales morală, în care aș îndrăzni să spun că ar trebui să avem puterea de a înțelege că Marea Neagră, de exemplu, începe, pentru noi românii, de la Sighet. Că, știu și eu, câmpul spiritual al mănăstirii Rohia începe de la Pitești și așa mai departe.*

V.I.: Da, este o formulare foarte frumoasă și foarte justă. (Observați cum reabilităm și trebuie să reabilităm așa-zise clișee, binele, adevărul, frumosul.) Este, cred, nevoie de această reabilitare a clișeelelor **solare**, pentru că ele sunt reduse la tăcere de alte clișee care sunt clișeul clișeelelor, care sunt pînă la urmă niște slogane noi. În ce privește conceptul de **nou**, care a trecut de la uzanța lui pur literară, trece acum în preocuparea politică, mă gîndesc la sintagma „*omului nou*” în care nimeni dintre noi n-a crezut. Am crezut că e formulă, e un slogan, este un clișeu de propagandă a unui

sistem totalitar. Ori, e foarte curios și e foarte plin de tâlc faptul că *omul nou* a fost, într-adevăr, o realitate. Avem sub ochii noștri în momentul în care vorbim „*oameni noi care cer o democrație nouă*”, care cer „*o democrație originală*”, care cer „*o democrație inedită*”. Omul pur și simplu pînă acum cerea o democrație neadjectivată, nu era nevoie să fie nici nouă, nici inedită, nici originală. Deci omul cerea democrație. Democrația este sau nu. *Omul nou cere democrație nouă*. „Omul nou” n-a murit!, pentru că văd ca o exigență de urgență politică crearea unei democrații noi! La această permanență și la această regăsire întruchipată în concret a *omului nou* nu credeam să asist.

OMUL NOU N-A MURIT!

M.L.: Da, cred că pentru făurirea acestei democrații neadjectivate, cum spune Virgil, urgența, o simțim cu toții, e transformarea de care vorbea Noica, neasumînd pînă la

capăt semnificația propriei sale cerințe din moment ce expulzase eticul din sistemul său de gândire, într-o frază inspirată, vorbind despre *transformarea unui popor în populație*. Cred că acum trebuie săvârșită operația inversă, *transformarea unei populații în popor*. Și aicea cred că rolul intelectualilor este de primă urgență, nu numai de primă importanță.

V.G.: *S-ar pune problema unei reîntoarceri la un discurs și o realitate pure și simple, lipsite de adjectivări. În acest sens, discursul politic încă rostit oficial nu s-a eliberat de cohortele de atribute, adjective, metafore și toată gesticulația – nu gestul, gestul aparține omului – **gesticulația care aparține omului nou**. În acest sens cred că ar trebui să revenim, să redescoperim forța propoziției construite numai din subiect și predicat. Din această perspectivă, după atîția ani reveniți în țară, în ce țară considerați că v-ați întors? În țara pe care ați părăsit-o, în țara cu care ați încercat să dialogați atîția ani spre binele ei, spre eliberarea ei mai cu seamă morală, sau într-una care încă nu s-a născut și își caută încă propoziția care s-o definească?*

M.L.: Cred că toate trei deodată. În țara pe care am părăsit-o și pe care am regăsit-o, regăsind-o în amintire; țara pe care am părăsit-o cu tot intervalul acelor dictaturi, mini-dictaturi le-aș spune acum, pentru că par un paradis față de ceea ce a urmat, țara aceea de la sfârșitul primului război mondial – eu mă născusem pe la sfârșit – pînă prin primii ani ai dictaturii carliste care a fost o dulce parodie, o operetă agreabilă, țara aceea – trebuie insistat asupra acestui lucru – era, cunoștea, **practica** democrația. Democrația e singurul sistem politic, și din acest punct de vedere e cel mai puțin rău, care-și recunoaște imperfecțiunile. Și democrația româna își avea imperfecțiunile sale. De aicea pînă la a ceda valului general de a caragializa totul și de a face o caricatură de democrație, e un fals imens care „servește” mereu și care nu trebuie făcut. Pentru că democrația română, dacă ar fi fost într-adevăr o caricatură între cele două războaie mondiale, ar fi fost pur și simplu guvernată de același partid, care n-ar fi pierdut niciodată alegerile, dacă urmărea *Scrisoarea pierdută*. Ori, nu mai eram în epoca *Scrisorii pierdute*. Eu însămi cînd mergeam, de mic

copil, la teatru, să văd pe Caragiale, îl adoram, dar mi se părea ceva care aparținea trecutului. Iar ultimele mele complexe de democrație balcanică le-am pierdut în momentul în care am ajuns la Paris, în 1947. Era același sistem, cu imperfecțiunile lui. Noi am avut **această** democrație. Nu ne-am întors în democrație, ne-am întors cu nostalgia democrației trecute și cu speranța democrației viitoare, al cărei temei trebuie să se pună, și foarte solid. În rest, e o poveste de ordin sentimental, care într-adevăr nu poate fi descrisă pentru că o facem după patruzeci și trei de ani. O las în închipuirea fiecăruia.

PROVIZORAT ȘI ABSOLUT

V.G.: *Există și un Caragiale grav, tragic...*

V.I.: Evident, dar acest Caragiale tragic era evident un Caragiale care apăra niște valori

extrem de banale, cum sunt armata, biserica, cuvioșenia, libertatea presei în mod absolut general – să nu uităm că la sfârșitul secolului trecut, Caragiale, într-unul din articolele sale politice, spunea că România, prin 1890 și ceva, era țara cu presa cea mai liberă din Europa. Deci, același Caragiale care ridiculizează – prin distanță, ar trebui să spunem noi – democrația românească, era conștient de adevăratele temeuri serioase, pînă la tragic, ale societății românești și ale valorilor care cheazășuiesc și care sunt la temelia unei societăți sănătoase. E un alt Caragiale. Nu știu dacă este momentul să ne întoarcem la acest Caragiale tragic, dar, în orice caz, distanța pe care va trebui s-o luăm față de propria distanță, invizibilă în însuși teatrul lui, este actuală. Pe de altă parte, vorbind de „democrația nouă”, e foarte curios, că oameni care ridică provizoratul la rang de absolut vor ca democrația, ca democrația lor „nouă” să fie absolută. Adică oamenii care instaurează un guvern, oamenii care fac apel la un provizorat pe care îl transformă după aceea, își reneagă propriile lor angajamente și le transformă în ceva absolut, vor cu adevărat,

pînă la urmă, oricît de curios și de paradoxal s-ar părea, să pună absolutul în cetate. Or, asta – a pune absolutul în cetate – este, în fond, a face primii pași spre un regim totalitar. Pentru că un absolut nu se pune în cetate, te mulțumești cu o democrație de tip banal, care gospodărește societatea și atîta tot. Absolutul îl pui în cu totul alte valori, care transcend societatea civilă. Absolutul îl pui atunci cînd ești credincios, în Dumnezeu; atunci cînd ai alte valori, îl pui în artă, îl pui în meditație, în orice caz, rolul absolutului nu e în cetate. Rolul absolutului este dincolo de cetate. Nimic nu este mai grav decît, după ce am trăit patruzeci de ani o formă de absolut în cetate, să revenim la această specie de absolut, chiar dacă el se vrea sau se dialectizează întru apariția lui sub forma de socialism, sau comunism cu chip uman etc., etc.

V.G.: Mi se pare foarte importantă această surprindere a tendinței de a pune absolutul în cetate a tuturor regimurilor totalitare. Și cred că această tendință reprezintă singura lor moștenire cu care au intrat în istorie, cu care

*au preluat, au uzurpat – mai corect – puterea, unde s-au instalat. A fost apoi transformată cu obstinație, printr-un sistem **abuziv** considerat **juridic, instituțional**, într-o aparență de legalitate, de fapt acoperind o serie nesfârșită de nelegiuiri.*

IPOCRIZIE ȘI „SINCERITATE”

V.I.: Da, dar e o diferență, pentru că în momentul când fascismul se instalează în cetate, el face apel la absolut în mod evident. N-avem decît să citim **Mein Kampf**, n-avem decît să citim discursurile lui Mussolini și nu avem decît să privim evoluțiile, nu ale revoluției bolșevice, eu numesc revoluția bolșevică un fel de lovitură de stat, și vom vedea că acest absolut era deja proclamat, adică trebuia să știi la ce să te aștepți. Ceea ce este nou în climatul de *democratură*, este că oameni care-și spun că au o misiune provizorie, oameni care relativizează

valorile politice, în fond, ajung la absolut fără să-l proclame. Dar rezultatele sunt aceleași.

M.L.: Eu aș spune că această recunoaștere a intențiilor nu a existat decît în fascism și nazism. Pentru că în bolșevism, de la început, una a fost propunerea, iar realizarea era contrariul ei. Să luăm exemplul cel mai banal: dictatura proletariatului a fost și în Rusia, și în țările satelizate de Rusia, o dictatură **asupra** proletariatului. E exemplul cel mai la îndemînă și totul a urmat în felul acesta. Fericirea oamenilor se transformă în nefericirea lor, egalitatea devenea o inegalitate flagrantă pentru că nu există, în nici un regim comunist, acea scară ierarhică de salarizări diverse care asigură un fel de unitate societății. Există **nomenklatura**, pe de o parte, și cei care n-aveau nimic, pe de alta. Totul era transformat în contrariul a ceea ce fusese anunțat. Așa că în această neproclamare a adevăratelor intenții găsesc că există o moștenire pe care nu avem nevoie s-o analizăm. Există, este evidentă.

V.I.: Da, în fond, observația e foarte justă. Ajungem la o disociere pentru că se asimilează

foarte ușor, am impresia, nazismul cu comunismul. E totuși o imensă deosebire, nu e o deosebire în rău, ci o deosebire de proclamare, dar și de proclamație a răului. Naziștii și fasciștii spuneau: „Iată ce vă propunem noi”. Dacă citim **Mein Kampf**, și dacă oamenii ar fi citit **Mein Kampf**, vedem că există o coerență absolută între ceea ce propunea Hitler și ceea ce făcea. Deci totul era riguros în nazism și fascism. Ce se întâmplă în celălalt regim totalitar? Eu cred că asistăm la un fel de proliferare *dialectică* a răului. Pentru că originalitatea comunismului este în a proclama una și a face cealaltă, adică în a introduce, a înscăuna absolutul în cetate prin ceea ce îl contrazice în modul cel mai evident, prin **minciună**. Naziștii erau toți sinceri însă noi nu îi luam în serios. Tot programul lor era expus de la început. Revoluția bolșevică, sau lovitura de stat bolșevică, instaurează minciuna din primii ei ani de domnie și de răsturnare a societății de tip tradițional democratic, cum era. Deci, mie mi se pare că între aceste două forme de totalitarism, cel mai grav, din punct de vedere moral, este totalitarismul comunist, pentru că pleacă și proclamă absolut binele

și se împlinește în rău, prin medierea și mai re a minciunii. Și minciuna ca intermediu, ca mediator dintre scop și rezultat real este coordonata esențială a definiției structurii intime a comunismului. Pentru că minciuna aceasta continuă să articuleze aparențele oricărei forme de comunism, fie el de tip virulent, catastrofic, fie de tip neoliberal, cu *chip uman* etc. Așadar, minciuna este o articulație permanentă, care pervertește de la început pînă la sfîrșit. Minciuna este în articulația mereu deschisă care definește toate treptele formelor de comunism instaurate în istorie.

„OMAGIUL” MINCIUNII

*V.G.: Era atît de completă minciuna, în ultimele luni chiar, la noi, încît discursul oficial **pleznea** foarte des, se trăda prin acele indecidabile, cum le numea Derrida, dezvăluind fără voia lui exact acest contra-sens de fapt pe care îl obtura,*

în opoziție cu sensul oficial pe care îl susținea. Există asemenea formule, am detectat o parte din ele, n-am reușit să-mi termin analiza pentru că Revoluția mi-a luat-o înainte. De pildă: „**ocuparea deplină a forței de muncă**”, cum se spunea, în sensul de a elimina complet șomajul, spre binele clasei muncitoare, spre creșterea continuă a nivelului de trai etc., etc. ... Dar, am văzut cu toții că „ocuparea deplină a forței de muncă” a fost ocuparea deplină a forței de muncă **la propriu, inclusiv militară**. Am ascultat celebra formulă a lui Ceaușescu, „deplina egalitate în drepturi, fără deosebire de naționalitate”. Această „**fără deosebire de naționalitate**” s-a dovedit a fi chiar nici o deosebire de naționalitate, adică chiar criminală, pentru că nu există egalitate adevărată decât în deosebire.

V.I.: Dar, chiar și în momentul în care vorbim, ceea ce stingherește cel mai mult, nu este atât voința de putere, care și ea este detestabilă și care e neonorabilă pentru bine-voitorii ei, pentru cei care se pun în această situație de a se agăța de putere cu orice preț, nu, nu acesta este

lucrul cel mai acut care agresează conștiințele, ci faptul că această articulație a unui totalitarism precis, a totalitarismului comunist, continuă să fie la ordinea zilei. De la omul de pe stradă, pînă la intelectual, ceea ce stingherește enorm și ceea ce naște o mulțime de alte perversiuni, frică, sfială față de înnoirea societății etc., etc.; toate acestea sunt niște procese succesive și mereu deschise, mereu amenințătoare ale unei minciuni care se dialectizează neconținut, de la lovitura de stat bolșevică pînă în zilele noastre. Și, acuma minciuna nu stă numai cu *regele* la masă, dar minciuna stă și la săraca masă a oamenilor simpli, a muncitorilor, a oamenilor care îndură atîtea privațiuni cotidiene. Minciuna este astăzi, de la *vodă* pînă la popor și pînă la *prostime*, prezentă. Ori, dialectizarea permanentă, acest **omagiu pervers** adus minciunii mereu deschise, e poate unul dintre lucrurile cele mai grave ale momentului pe care îl trăim.

M.L.: Aș avea o sugestie, care nu trebuie prost înțeleasă. Pentru ca aceste sechele ale minciunii, atît de sistematică, să poată dispărea – poate

părea paradoxal – dar cred că ar trebui să avem un partid comunist, ca în celelalte țări care se eliberează încetul cu încetul. Mi se pare că dacă acest partid reformat, pierzându-și membrii, schimbându-și numele, cu chip uman, ar exista pe față și ar participa la alegeri obținând 2 sau 3 la sută, nu știi cât la sută, pe față, ar mai avea cu cine vota fosta Securitate care n-a fost arestată, ar ști omul de rînd pe ce lume se află. Cred că la noi, unde termenul comunism chiar a dispărut, riscăm să fim cei mai infectați de acest comunism. Eu nu spun că din rea credință, poate că vor ca **acest** comunism să fie desființat, chiar cei care nu întrebuițează termenul, chiar proclamațiile partidelor, cei mai mulți activiști. S-ar putea să fie real. Nu e mai puțin adevărat că e o moștenire fatală. La oameni care au fost în acest sistem activi atîția ani de zile, reflexele le sunt comuniste. Termenul nu mai există și metodele continuă! Pe cînd în celelalte țări ale răsăritului lucrurile se fac poate mai încet, partidele comuniste există, de bine de rău se rup carnetele de partid, de parcă n-ar fi existat carnet de partid niciodată. Eu n-am văzut aici rupîndu-se nici un carnet

de partid niciodată. Ceilalți își au partidul lor comunist, așa puțin, la coadă, responsabil și știi cu cine ai de-a face. Eu pledez – îmi permit această sugestie – pledez, paradoxal, pentru existența unui partid comunist.

RECURSUL LA CARAGIALE

V.I.: În legătură cu asta eu, deși sunt pentru îndepărtarea sfioasă de recursul permanent la Caragiale, mă întorc totuși la Caragiale, și de data asta nu e vorba nici de Caragiale zeflemitorul democrației românești, nici de Caragiale tragic și serios, care e mai puțin cunoscut, ci de *un Caragiale intermediar, de un fel de model vaporos*. Pentru că, în fond, astăzi cetățeanul este turmentat altfel, asistăm la mulțimi de cetățeni turmentați, care nu sunt turmentați ca personajul lui Caragiale, ci sunt turmentați de minciună. Ei nu știu să voteze, nu știu cu cine să voteze din cauză că apare *un*

alt alcool, mult mai primejdios, mult mai puțin pitoresc, mult mai puțin caragialesc – este turmentarea cetățeanului de către minciună.

V.G.: *Este o imagine aproape apocaliptică a unei societăți în care nici măcar șansa unui Agamiță Dandanache se pare că n-o avem...*

M.L.: Mie mi-a plăcut foarte mult cartea lui Mircea Iorgulescu despre Caragiale. Eseul lui. I-am spus și lui că este atât de obsedat de momentul pe care îl trăiește, încât îl cheamă puțin forțat pe Caragiale la el. Dar am fost foarte tristă pentru Pristanda, pe care l-a transformat în securistul perfect. Ori, Pristanda era un blînd polițai, se urca și el acolo să vadă și să audă ce vorbesc unii, cădea, avea „renunerație” mică, niște griji omenești... un Pristanda avem în toate societățile, nu trebuie să-l confundăm pe acest biet polițai... mie îmi era foarte simpatic, cum apărea Pristanda pe scenă, aplaudam, îmi aduc aminte, și nu cred că era dintr-un viciu totalitar. Însă, *cetățeanul turmentat de minciună*, cred că are dreptate din punctul acesta de vedere. Eu nu pledez

împotriva lui Caragiale. Spun doar că, noi românii, avându-l pe Caragiale, **riscăm** în fața tuturor fenomenelor tragice, uitându-l pe Caragiale din articole și pe Caragiale din proză, **să relativizăm totul**. Primele ședințe ale Parlamentului (C.P.U.N.-ului, n.m. V.G.) vor fi fost ele cum vor fi fost, eu n-am văzut, nu eram aici, nu s-a transmis la televiziunea franceză, dar am auzit un singur epitet de la toată lumea, *caragialesc*. Ei, sunt ședințe foarte pitorești în Camera deputaților din Franța, dar nimeni nu se gîndește, neavînd un Caragiale, să le demonetizeze. Caragiale, a cărui operă rămîne de neînlocuit, Caragiale care este unul dintre autorii clasici români la care țin cel mai mult, de care nu m-aș putea lipsi – nu e aici o pledoarie anti Caragiale, pentru Dumnezeu! – dar recursul permanent la Caragiale cred că ne îndeamnă spre o relativizare alergică a lucrurilor.

APOCALIPSUL PORTATIV

V.I.: Eu, aici la București, ca să re folosim polaritatea vulgară, sunt mai puțin pesimist. Ați vorbit, adineauri, despre *apocalips*. Nu sunt de acord cu această observație pentru că apocalipsul e un termen prea tare, apocalipsul de azi e de fapt **portativ**. Pentru că cetățeanul mai puțin turmentat, dacă s-ar regăsi cu posibilitățile pe care le are, în cadrul acestui apocalips portativ, putînd să voteze liber și nelasîndu-se influențat de presiunile pre-votului, poate oricînd să transforme acest apocalips portativ într-un fel de rezultat neașteptat, de rezultat inedit. Depinde de el ca apocalipsul să se instaureze în condițiile lui tragice, sau depinde de el dacă transformă acest apocalips portativ, eliberîndu-se de frică și de presiuni de tot felul, care – în fond – oricît de opresante ar fi nu-l pot anihila complet, deci depinde de el ca acest apocalips portativ să se transforme într-un fel de izbîndă, o izbîndă reală, de întoarcere la o existență aproape normală. Democrația este în plin exercițiu, apocalipsul

este portativ, te eliberezi de frică și nu reazi în apocalipsul tragic.

M.L.: Și, pentru a concretiza puțin lucrurile, ajunge să fii convins că la temeiul noii democrații trebuie pusă, s-o spunem, **Proclamația de la Timișoara** și să lupți pentru ca această Proclamație să se afle la baza noii societăți, pentru ca apocalipsul, chiar portativ, să se evaporeze! Nu spun că e ușor. Spun că e o cale posibilă. În sfârșit, lucrurile depind de noi. Timp de patruzeci și ceva de ani n-am putut face politică și n-am fost **în** istorie. Nu e adevărat că s-a făcut politică în România, nimeni n-a făcut politică în afară de câțiva rari dizidenți. Câteva gesturi extraordinare, dar izolate. **N-am fost în istorie**, eram într-un imobilism caricaturizat. Cred că era un fel de imobilism nici măcar tragic, era grotesc, de fapt toate formele lui erau ale grotescului. **Iată că suntem în istorie, iată că depinde de noi.** Iată că nu va fi ușor, iată că va fi greu. Iată că avem de luptat cu o mentalitate din care, din păcate, a rămas ceva: o propagandă pe care atunci când o vedeam de departe credeam că

nu va da roade. A dat. Iată că purtăm în noi sechele, reflexele *omului nou*, chiar dacă nu însuși *omul nou*. Iată că totul este foarte greu, iată că totul este posibil.

V.G.: *Sigur, eu am folosit un termen puțin cam tare, apocalipsul, dar justificat contextual și motivat retoric...*

V.I.: Sunteți în bună vecinătate. La micile seisme occidentale, noțiunea de apocalips revenea periodic în gura lui **Malraux** sau în tragediile intime ale lui **de la Rochelle**. Deci sunteți în foarte bună companie. Iar **Cioran** însuși, când era tânăr, făcea din tot procesul *schimbării la față a României* un fel de apocalips integral.

M.L.: După care a continuat, de altminteri, să se instaleze, să se afle în apocalips.

ȘANSELE DEZINTOXICĂRII

V.G.: *Un apocalips continuu. Însă, este neîndoielnic că totalitarismul a fost și rămîne încă mai toxic decît, să spunem, bomba de la Hiroșima. Dacă după explozia atomică, chiar și în atolul Bikini!, se poate relua încet viața, o viață normală, într-o structură socială totalitarizată, **mankurtizată** sistematic, cum de patruzeci de ani se întîmplă la noi sau de șaptezeci de ani în Uniunea Sovietică, reluarea unei existențe firești într-un cadru civil normal și recucerirea acestui om, pur și simplu, par să fie mult mai dificile.*

V.I.: Da, și e normal, pentru că, în definitiv, nuclearizarea țesuturilor e pînă la urmă foarte gravă. Dar este mai puțin gravă decît dezastrul agresiv al conștiințelor.

M.L.: Îmi permit să nu fiu de acord cu domniile voastre! Un om politic a spus că avem nevoie de douăzeci de ani pentru a ajunge la democrație. Om politic – sigur că da, de ce calitate, asta e altceva. Nu cred deloc, **democrația o vom**

avea repede sau deloc. Cred că într-adevăr am rămas cu sechele, cred că într-adevăr există câteva metastaze, pe ici, pe colo. Cred însă, că de data asta, armele terapeutice le avem. Vedem niște rezultate surprinzătoare. Noi acum suntem în scenariul rău și pesimist al lucrurilor. Dacă cineva ne-ar fi spus din exterior că s-ar putea, într-adevăr, ca țările cu regim comunist să se dezbrace de acest regim cu o rapiditate extraordinară și să regăsești o societate civilă, încă bolnavă, încă de tratat, dar s-o regăsești, în ce privește România ni s-ar fi părut tuturor că este o viziune trandafirie a lucrurilor. Nu spun din nou că va fi ușor. Spun că nu cred că e nevoie de douăzeci de ani, nici cum mi s-a spus, de o generație, două. Cred că noi, românii avem multe defecte și avem o calitate care totodată poate fi un defect: adaptarea extraordinar de rapidă la schimbare. Nădăjduiesc din tot sufletul că de data asta rapiditatea asta va fi – totdeauna a fost la noi – spre bine. Ce ni se poate întâmpla? Să revenim la dilema maioreșciană a formelor fără fond. Cred că formele vor fi obținute. Dacă sunt obținute, aceasta trebuie foarte repede. Cît

despre fondul cu care le vom umple, ne vom lua timpul necesar, ni l-am mai luat în istorie.

V.I.: Nu-i mai puțin adevărat că există un fel de *tradiție a nenorocului* care apasă asupra românului. Pentru că asistăm la un paradox nenorocit: în vreme ce celelalte țări din est sau centrul Europei ajung la libertate pe cale pașnică, fără o vărsătură de sânge, la noi, singura țară în care Revoluția a fost plătită cu sânge, și încă cu sângele tinerilor, tocmai la noi, faza postrevoluționară nu duce așa de repede și așa de firesc la instaurarea democrației, la instaurarea și regăsirea societății civile. Suntem singura țară care am vărsat sânge și nu ajungem la nivelul celor care au câștigat pacea societății civile fără să verse sânge. Nu-i ăsta un alt aspect al unei tradiții a nenorocului care cade asupra românului? Dacă aș fi credincios m-aș ruga să nu am a spune *n-a fost să fie*.

V.G.: *Din câte am aflat, și datorită emisiunilor Dumneavoastră, ascultate de-a lungul anilor cu senzația că suntem în fața singurei ferestre deschise spre un orizont cât de cât luminos, masacrați sau*

*înghesuiți, ținuți cu forța într-un subsol insalubru din toate punctele de vedere, o asemenea poziție sau cercetare în acest sens face **Vintilă Horia**, care pune această întrebare, absolut dramatică: **ce fel de popor, ce fel de destin are acest popor care începe, care se naște prin decapitarea, autodecapitarea elitei sale?** (Se referea la sfârșitul războaielor daco-romane.)*

ÎNTOARCEREA LUI LĂPUȘNEANU?

V.I.: Eu sunt mai puțin de acord cu Vintilă Horia, care cade și el într-un fel de apocaliptizare cam absolută, pentru că, în fond, ceea ce este plin de nădejde în actualul peisaj etico-politic și concret în care ne aflăm, este că țestele intelectualilor n-au format nici o piramidă! Lăpușneanu n-a revenit încă printre noi. Da, n-a revenit încă printre noi, nu văd piramida aceea de capete, văd numai niște capete, pentru că despre ele e vorba, vorbesc despre

elite, nu? Eu văd capetele elitelor românești pe primul plan al trezirii conștiințelor. Eu îi văd (pe acești intelectuali) părăsindu-și uneltele de lucru și preocupările lor pur profesionale. Îi văd descinzând în cetate. I-am numit adineaorea, am putea să numim și alții. Încercăm să sperăm că vom asista și la trezirea, măcar în ceasul al unsprezecelea, a celor care continuă să rămână în turnul de fildeș al secolului al XIX-lea, pentru a se trezi cu adevărat în primăvara anului 1990. Deci nu sunt chiar așa de pesimist. Din nou mă găsesc într-o postură paradoxală. Sunt din ce în ce mai optimist acum, cum nu am fost timp de patruzeci de ani.

M.L.: Eu aș propune în locul lui Lăpușeanu o altă formulă.

V.I.: Nu, te întrerup. Pentru că, nu știu dacă Lăpușeanu sau unul dintre dregătorii din preajma lui, este cel cu formula: „*Proști, dar mulți!*”.

M.L.: Deci ești tentat să-i dai dreptate?

V.I.: Nu, nu. Eu aş fi pentru o răsturnare a acestei sintagme şi ea să devină „**mulţi, şi nu proşti**”.

M.L.: Mă gîndeam la altceva, amintind de Vintilă Horia. Aş înlocui prin **Meşterul Manole** nenorocul nostru. E mereu de reclădit.

V.I.: E curios că vine din partea lui, el care a creat o revistă care se chema *Meşterul Manole*. Sintetizînd, această tradiţie a nenorocului românesc mi se pare că, din cînd în cînd, ciclic, ca şi în Meşterul Manole – ce zideşti ziua, se dărîmă noaptea – apasă asupra noastră, fără a fi, totuşi, vorba de o decapitare brutală în istorie.

M.L.: N-avem timpul acum, ar trebui o altă discuţie, şi foarte lungă, sau un studiu. Mi-e puţin frică de acest fel al nostru, foarte justificat aparent, de a ne jeli mereu asupra soartei noastre colective. Este un nenoroc istoric cert. Dar, cred că va trebui să încercăm să ne maturizăm şi să vedem întru cît suntem

și noi, nu noi de-acuma, ci noi românii de-a lungul timpurilor, puțin răspunzători de acest nenoroc. Mi se pare că a ne jeli la porțile lui Dumnezeu, la porțile Occidentului și la porțile Istoriei mereu, cu felul în care *am sabotat-o sau n-am sabotat-o*, devine un fel de tic de gândire care ne îndepărtează de propria noastră răspundere. Dar, încă o dată, nu acesta poate fi obiectivul acestui final de dialog, de trialog.

15 NOIEMBRIE 1987, PROLOGUL REVOLUȚIEI DIN DECEMBRIE 1989

V.G.: Bineînțeles. Pentru final ne vom „deplasa” la Brașov, care ne-a și dat semne și argumente pentru ceva mai multe speranțe, pentru încredere. Care a dat semnalul de-mankurtizării generale, în Europa de Est, unde, de fapt, în 15 Noiembrie 1987 s-a semnat actul de deces al comunismului. Pornind de la acest eveniment, ar fi deosebit de interesant, pentru brașoveni în primul rînd,

de sintetizat acum, felul în care a fost receptat evenimentul de la Braşov, ecourile, felul în care s-a raportat exilul la aceste evenimente.

M.L.: Trebuie spus că Braşovul a avut un ecou absolut excepţional, în presa franceză (vorbesc de presa franceză pentru că o cunosc mai bine), şi, ca să vă dau un exemplu, **în momentul în care se petrecea ceea ce se petrecea la Braşov, se petrecea în acelaşi timp în Polonia un eveniment fără precedent în blocul comunist: erau alegeri libere!**

V.I.: Era primul referendum din ţările din est în care **poporul răspundea NU!**

M.L.: Da, în care poporul răspundea **nu** cu vot secret. Era un eveniment capital şi simbolic. Ei bine, văd şi acum pagina întâia şi a doua şi a treia din *Libération* de pildă: **Braşovul!** Şi câte un mic articolaş – şi lucrul ăsta cred că dă proporţiile – câte un mic articolaş asupra lucrurilor petrecute în Polonia! Braşovul a fost receptat extraordinar, au fost emisiuni de televiziune, radioul nu mai înceta, presa era plină de *Braşov*, cu atît mai mult cu cît

Brașovul venea ca *un semn de lumină din țara tuturor stagnărilor* din răsărit. Brașovul a fost perceput – dumneavoastră care vă aflați acolo și luptați, poate că ați fost foarte fericiți să știți ce ecou extraordinar a avut Brașovul în Franța, dar și în general. În Franța, pentru că în Franța am văzut. Acuma, cred că nu putem despărți Brașovul de faptul că dacă s-a aflat tot ceea ce s-a petrecut la Brașov în amănunțime, cu date, cu precizie, o datorăm curajului unui om. Acel om se numește Vasile Gogea, care în momentul în care gazetarii occidentali nu puteau să vorbească la Brașov cu nimeni, toată lumea era terorizată, erau evitați gazetarii occidentali, nu numai că a primit, i-a luat acasă la el pe gazetarii occidentali dar, în *L'Événement du jeudi*, grație lui, toată desfășurarea evenimentelor de la Brașov cu o precizie care nu este numai a unui *martor*, ci și a unui sociolog, s-a aflat în acele pagini excepționale. Și noi, de data asta mulțumim lui Vasile Gogea.

V.I.: Aș vrea să adaug că, în fond – pentru mine cel puțin, aș putea să mă înșel, eu nu sunt un om politic, dar în sfârșit, asta e părerea mea – ,

eu văd insurecția de la Brașov ca un fel de prolog al Revoluției din Decembrie. Adică, în renașterea României, în trezirea României spre libertate apare prologul de la Brașov și continuă într-o desăvârșire cu **epilogul esențial**, esențial pentru că mereu deschis, **al Declarației de la Timișoara.**

V.G.: Vă mulțumim pentru convorbirea realizată.

M.L.: Noi vă mulțumim. Ne-ați întrebat în ce Românie ne întoarcem; aș vrea să adaug că nu știu în ce Românie ne întoarcem, suntem, totuși, într-un loc în care un astfel de dialog, o astfel de discuție poate să se producă. Deci, **nu există numai coșmare!**

(București, aprilie, 1990)

Sub titlul generic *Al doilea exil*, acest interviu a apărut în numerele 5(224) și 6(225)/1990, ale revistei **ASTRA**, de la Brașov. Au fost păstrate inter-titlurile din revistă. Transcrierea de pe banda magnetică a fost făcută de Angela Tudorii.

VOCI CLARE ÎN VACARM

de Liviu Antonesei

*Discuția a cărei lectură tocmai ați încheiat-o a fost purtată de cei trei interlocutori în aprilie 1990, la București. Cred că era prima revenire a admirabililor și regretaților noștri prieteni în țară, după un exil de peste patruzeci de ani, și mai cred că evenimentul se petrecea în legătură cu prima **Conferință Națională a Uniunii Scriitorilor din România** desfășurată în libertate. Dialogul a fost publicat de Vasile Gogea în revista brașoveană **Astra** și vreau să salut ideea inițiatorului acestuia de a-l recupera acum, în acest volum de mici dimensiuni, dar de mare încărcătură de idei. Idei legate de ideologia ca atare, de politica momentului, cu hipertrofia „noii puteri” și fragilitatea opoziției – care a lăsat urme pînă azi! –, de constituirea dificilă a societății civile, de inerția mentalităților etc. Această recuperare mi se pare esențială pentru a înțelege mai bine climatul intelectual și dezbaterile*

epocii. După circa șase luni, la Paris, aveam să port și eu o discuție cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca și ceea ce mi se pare remarcabil acum, recitind discuțiile în paralel, dincolo de fluxul evenimential, este constanța temelor abordate.* O să-mi spuneți că nu e ceva neapărat surprinzător, de vreme ce evoluțiile istorice semnificative au nevoie de distanțe mai mari de timp decât șase luni pentru a se manifesta. Perfect adevărat, numai că există perioade în istorie – cele revoluționare și imediat post-revoluționare, de pildă – în care timpul se accelerează, iar faptele cu semnificație se aglomerează într-un ritm altul decât cel obișnuit. Iată, în intervalul de care vorbim, mă refer la întregul prim an post-revoluționar, am

---

* Am publicat interviul în decembrie 1990 în două numere succesive din revista **Convorbiri literare**. De asemenea, în volumul de interviuri **1990. Vremea în schimbare**, Editura Moldova, 1997, pp. 192-225. În același volum, pp. 63-74, un interviu la fel de clarificator cu Vasile Gogea. Am realizat multe interviuri în cariera mea jurnalistică, însă singurele care au fost cuprinse între copertile unei cărți sînt cele realizate în 1990, „din primăvară pînă-n toamnă”, pentru că depuneau mărturie despre cel mai „dens” an pe care l-am trăit pînă acum. Alți intervievați: Paul Goma, Al. Paleologu, Dan Petrescu, Mihai Ursachi, Mircea Iorgulescu, Mihai Dinu Gheorghiu, Virgil Măgureanu și minerul Neculai Spirilote, cu prima mărturie „din interior” despre organizarea mineriadelor.

*avut parte de „Proclamația de la Timișoara”, document care a polarizat societatea românească a vremii și care, dacă ar fi fost adoptat oficial, nu doar semnat de milioane de oameni, ar fi schimbat mersul lucrurilor în țară. Dar am avut parte și de conflictul interetnic de la Tîrgu Mureș, care a condus la apariția **SRI**, de alegerile, mai degrabă plebiscitare, din „Duminica Orbului”, de mineriada din 13-15 iunie, de primele „poduri de flori” și de o mulțime de atâtea alte evenimente, cu sens pozitiv sau negativ, sau cu sensuri amestecate, greu de discernut chiar și astăzi, în ciuda importanței, totuși, distanțe temporale parcurse.*

*Constanța temelor este însă numai unul din faptele care îmi atrag atenția. Celălalt, poate chiar mai important, mi se pare luciditatea exemplară de care dau dovadă cei doi interlocutori și în discuția din aprilie și în cea de la începutul lui noiembrie. Vasile Gogea are dreptate să-și intituleze interviul **Voci în vacarm**, poate nici eu nu mă înșel să introduc calificativul „clare”. Pentru că este remarcabil cât de limpezi la minte, cât de lucizi și exacti se dovedesc Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, în vacarmul epocii, în „zgomotul*

și furia” nu doar polifonice, ci și cacofonice ce au caracterizat începuturile democrației băștinașe. Să ne amintim că „noua putere” avea monopolul pe mediile audio-vizuale, începînd cu „televiziunea română liberă”, care și-a repus jugul la cîteva zile după explozia din decembrie 1989, că beneficia de sprijinul oficialului **Azi**, „ziarul Frontului”, și al oficiosului **Adevărul** condus de Darie Novăceanu, ca să nu mai vorbesc despre puzderia de foste ziare județene ale defunctului **PCR**, devenite instantaneu „ziare frontiste”. În puțină vreme, cu sprijinul lui Petre Roman, care și-a luat „răsplata” mai repede decît își imagina, avea să apară și sinistra **România Mare**, probabil o culme inegalabilă a abjecției într-o presă „eliberată” în care abjecția nu era neapărat o „valoare” neglijată! Se opunea acestei prese oficiale și oficioase ceea ce s-a numit presa liberă, care în imensa ei majoritate se situa în opoziție față de puterea neo-comunistă cățărată în fruntea bucatelor pe mormanele de victime ale Revoluției și pe idealurile acesteia. Vîrf de lance era necruțătoarea **România liberă** – vă amintiți: „Ce-ați făcut în ultimii cinci ani?” sau „Dreptate, ochii plînși vor să te vadă!” – însoțită

de câteva săptămânale noi, de la **Revista 22**, **Expres** și **Cuvîntul la Nu** de la Cluj, **Societatea Timișoara** sau **Academia Cașavencu**, precum și de majoritatea revistelor editate de **Uniunea Scriitorilor**. Nu se poate spune că nu exista o dezbatere politică și, uneori, chiar de idei. Dar exista și foarte multă ură, și multă confuzie. Ei, bine, în confuzia cu pricina, vocile Monicăi Lovinescu și Vigil Ierunca, din interviurile scrise, din puținele apariții la televiziune, din articolele publicate în revistele culturale și de atitudine, erau clare și-l puteau ajuta să se orienteze pe cel care chiar voia să înțeleagă în ce lume a trăit, în ce lumea trăia și cam cum ar fi putut arăta lumea în care urma să trăiască. Am recitit de câteva ori discuția aceasta înainte de a așterne rîndurile de față pe hîrtie. Nu găsesc diagnostice eronate și, din păcate aș spune, nici prognostice care să nu se fi confirmat. Cum nu găsesc nici în discuția purtată de mine cu ei, aproximativ cu șase luni mai tîrziu. Poate că, în noiembrie, după mineriadă și alte minuni iliesciene, vocile limpezi se vor mai fi înmulțit, dar în aprilie, cu siguranță, nu erau la fel de numeroase! Poate într-un singur punct să se fi înșelat, de fapt cred

că au exagerat dintr-o foarte mare prietenie. Mă refer la compararea unui important intelectual român cu Václav Havel. Fără a contesta valoarea intelectualului nostru, comparația e, totuși, la fel de strivitoare ca și cea produsă de el însuși între Horia-Roman Patapievici și Kierkegaard. Dar astea sînt mărunțișuri pînă la urmă, important este că Monica Lovinescu și Virgil Ierunca nu s-au înșelat în cele esențiale – nici înainte de decembrie 1989, dar nici după aceea, cînd atît de mulți au confundat albul cu negrul și cenușiul cu un fel de roz bombon.

*Și o amintire, inedită, ca să spun așa. Pe 15 noiembrie 1990, seara, în studioul de la Paris al **Europei Libere** a venit ediția din aceea zi a cotidianului **România Liberă**. Pe prima pagină, anunțul privind înființarea **Alianței Civice** și lista membrilor fondatori, între care mă număram. Tot privind pagina, am simțit că mi-au dat lacrimile de emoție. Ștergîndu-le pe furiș, am observat că și gazdele mele fac același lucru! La masă, într-un restaurant din apropierea locuinței lor, am discutat numai despre acest eveniment și despre mitingurile care avuseseră loc în aceeași zi, zi simbolică!, în întreaga țară, începînd,*

*desigur, cu Braşovul. Totul ni se părea extrem de important în constituirea unei contraputeri la excesiv de corpolenta „nouă putere”. Ne înşelam? Nu cred. Poate că **Alianţa Civică** nu şi-a atins toate obiectivele propuse, desigur că a greşit când s-a asociat unei grupări politice şi a participat la o guvernare, dar, cu siguranţă, în absenţa sa, lucrurile ar fi mers, vorba poetului Mihai Ursachi, (şi mai) „încet şi greu”.*

(30 Septembrie 2010, în Iaşi)

CUPRINS

EXILUL ȘI „DEMOCRATURA” /	5
VACARMUL DEMOCRAȚIEI /	9
UN „TRIBUNAL AL TĂCERII” /	13
RECUPERAREA MEMORIEI /	15
EXILAȚI ȘI „DEPLASAȚI” /	18
O PRIVIRE CONCRETĂ /	22
O NOUĂ GEOGRAFIE MORALĂ /	29
OMUL NOU N-A MURIT! /	30
PROVIZORAT ȘI ABSOLUT /	33
IPOCRIZIE ȘI „SINCERITATE” /	36
„OMAGIUL” MINCIUNII /	39
RECURSUL LA CARAGIALE /	43
APOCALIPSUL PORTATIV /	46
ȘANSELE DEZINTOXICĂRII /	49
ÎNTOARCEREA LUI LĂPUȘNEANU? /	52
15 NOIEMBRIE 1987,	
PROLOGUL REVOLUȚIEI DIN DECEMBRIE 1989 /	55

VOCI CLARE ÎN VACARM.

    POSTFAȚĂ DE LIVIU ANTONESEI / 59